

<https://doi.org/10.3176/hum.soc.sci.1981.1.04>

J. KIVIMÄE

NARVA KÜSIMUS LIIVI ORDU POLIITIKAS AASTAIL 1494—1535

Esitanud K. Siilivask

15. sajandi viimane aastakümme tõi Liivimaa kaubandusse ja kaubanduspoliitikasse olulisi muutusi. Traditsioonilise kaubasuhete süsteemi ning kaubanduspoliitika lagunemises oli märkimisväärne osa kahel üldtuntud sündmusel.

Esiteks rajati 1492. aastal Moskva suurvürsti Ivan III tahtel Narva jõe paremale kaldale, otse Narva linna vastu Ivangorodi kindlus, mis kuulus ühe lülina tsentraliseeritud Vene riigi kindlustussüsteemi.¹ Ent tegu polnud ainult piirikindlusega, vaid ühtlasi linnaga, mis omandas kiiresti tähtsa koha Vene väliskaubanduses.² Põhimõtteliselt oli Ivangorod Vene riigi esimene Läänemere-sadam. Ivangorodist kui kaubalinnast sai Vene suurvürstliku poliitika ja eriti kaubanduspoliitika eelpost riigi läänepiiril (erinevalt Novgorodist ja Pihkvast).

Teine kaalukas sündmus oli Novgorodi hansakontori sulgemine Ivan III käsul 1494. aastal.³ Sellel asjaolul oli kaugeleulatuv mõju Vene-Hansa ja Vene-Liivimaa kaubasuhetes. Ehkki pärast pikka ja keerukat diplomaatilist võitlust Novgorodi Peetrikoda 1514. aastal taas avati, ei saavutanud ta enam kunagi endist tähtsust ja õitsengut. Philippe Dollinger' tabava väljenduse kohaselt oli Novgorodi kui Kirde-Euroopa suure turu mäng mängitud.⁴

Nende mõjuteguritega kaasnenud muutusi Liivimaa linnade kaubanduspoliitikas on üldiselt kasinalt valgustatud. Omaette peatüki selles seoses moodustab võitlus Narva linna kaubanduspoliitiliste õiguste ümber, nn. Narva küsimus⁵ (õigupoolest on see rea omavahel tihedalt põimunud

¹ Lähemalt vt. Косточкин В. В. Крепость Ивангород. — Материалы и исследования по археологии СССР. № 31. М., 1952, lk. 230—236; Косточкин В. В. Топография Ивангорода в XVI в. — Советская археология, 1961, № 3, lk. 261; vrd.: Тихомиров М. Н. Россия в XVI столетии. М., 1962, lk. 295—296.

² Казакова Н. А. Русско-ливонские и русско-ганзейские отношения. Конец XIV — начало XVI в. Л., 1975, lk. 179; Хорошкевич А. Л. Значение экономических связей с Прибалтикой для развития северо-западных русских городов в конце XV — начале XVI в. — Rmt.: Экономические связи Прибалтики с Россией. Сборник статей. Рига, 1968, lk. 20; Дорошенко В. В. Русские связи таллинского купца в 30-х годах XVI в. — Samas, lk. 53—54.

³ Novgorodi hansakontori sulgemisele pühendatud arvukaist käsitlustist mainigem vaid tõhusamaid, nagu Goetz, L. K. Deutsch-Russische Handelsgeschichte des Mittelalters. Lübeck, 1922, lk. 183—189, ja Казакова Н. А. Русско-ливонские и русско-ганзейские отношения, lk. 261—273.

⁴ Dollinger, Ph. Die Hanse. 2. Aufl. Stuttgart, 1976, lk. 403. Olgu lisatud, et Novgorodi hansakontori langust vaatleb Ph. Dollinger koos teiste hansakontorite allakäiguga.

⁵ Narva küsimuse olemust on käesoleva artikli autor lühidalt iseloomustanud kahes varasemas töös: Нарвский вопрос и русская политика в 1494—1558 гг. — Rmt.: Проблемы развития феодализма и капитализма в странах Балтики. Тарту, 1975, lk. 330, ja Нарвский вопрос в 1494—1558 гг. — Rmt.: Проблемы развития социально-экономических формаций в странах Балтики. Таллин, 1978, lk. 135—136.

üksikküsimuste kompleks) Narval, Liivimaa idapiiril asuval väikelinnal, oli oma asendi tõttu tähtsate kaubateede ristumiskohas keskajal suur kaubanduslik potentsiaal, mis kuni Liivi sõjani realiseerus vaid osaliselt ja ebastabiilselt Hansa-Vene kaubanduse transiitlinna funktsioonis. Keskaegse Narva ajaloo fenomen seisnes õieti selles, et soodsale asendile ja potentsiaalile vaatamata ei võetud teda Hansa Liitu. Selle peapõhjusena on üldiselt nähtud Tallinna vastuseisu, mis lähtus eesmärgist mitte lasta kujuneda Narvast konkurenti Venemaa-kaubanduses.

Novgorodi hansakontori sulgemise järel Narva küsimus aktualiseerus. Kuigi hansalinnad taotlesid ikka veel Peetrikvoja avamist ja selle staatuse ennistamist ning kaubavahetuse taastamist *na dem olden*, kerkis ajapikku päevakorda hansakontorile võimaliku uue asukoha leidmine. Selline initsiatiiv lähtus üllatavalt Liivi ordult. Ordumeister Wolter von Plettenberg [1494—1535] esines korduvalt hansalinnade ees taotlusega muuta Narva Hansa-Vene kaubanduse laolinnaks ja tuua hansakontor Novgorodist Narva. Nende projektide analüüsile seoses üldise kaubanduspoliitilise arenguga ja võimalike motiivide otsimisele ongi pühendatud käesolev artikkel.

Vaadeldav ajastu on vanemas historiograafias leidnud käsitlemist nii Hansa ajaloo seisukohast (H. Hildebrand, R. Hausmann, E. Daenell, L. K. Goetz⁶) kui ka Liivimaa poliitilisele ajaloole pühendatud uurimustes (S. v. Veogesack, H. Cosack, W. Lenz, R. Kentmann⁷). Narva küsimuse huvides väärivad esiletõstmist 1930. aastail ilmunud J. Jenšsi uudse probleemiseadega artiklid⁸ ja A. Süvalepa faktirohke teos keskaegse Narva ajaloo⁹. Sõjajärgses kodanlikus historiograafias on Hansa-Vene ja Liivimaa-Vene kaubanduspoliitilisi suhteid vaadeldaval ajal käsitletud seoses Liivi sõja põhjuste uurimisega (S. Svensson, W. Kirchner, Th. Esper¹⁰). Rootsi ajaloolase E. Tibergi laiahaardelises monograafias¹¹ on antud üle-

⁶ Hildebrand, H. Die hansisch-livländische Gesandtschaft des Jahres 1494 nach Moskau und die Schließung des deutschen Hofes zu Nowgorod. — Baltische Monatschrift, 1871, N. F., Bd. 2, lk. 115—136; Hausmann, R. Zur Geschichte des Hofes von St. Peter in Novgorod. — Baltische Monatsschrift, 1904, H. 10, lk. 193—215; H. 11, lk. 257—291; Daenell, E. Die Blütezeit der deutschen Hanse. Hansische Geschichte von der zweiten Hälfte des XIV. bis zum letzten Viertel des XV. Jahrhunderts. II Bd. Berlin, 1906; Goetz, L. K. Deutsch-russische Handelsgeschichte des Mittelalters.

⁷ Veogesack, S. v. Die Gesandtschaften Wolter von Plettenbergs an den Großfürsten von Moskau in den J. 1494—97. — Baltische Monatschrift, 1913, H. 5, lk. 315—340; Cosack, H. Livland und Rußland zur Zeit des Ordensmeisters Johann Freitag. — Hansische Geschichtsblätter, 48. Jg. (1923), lk. 1—60; 51. Jg. (1927), lk. 72—115; 52. Jg. (1928), lk. 81—121; Lenz, W. Die auswärtige Politik des livländischen Ordensmeisters Walter von Plettenberg bis 1510. Riga, 1928; Kentmann, R. Livland im russisch-litauischen Konflikt. Die Grundlegung seiner Neutralitätspolitik. 1494—1514. Marburg, 1929.

⁸ Jenšs, J. Rigas tirdzniecība ar Pliskavu XVI un XVII g. simteni. — Izglītības Ministrijas Mēnešraksts, 1937, g. 1, lk. 47—55; g. 2, lk. 152—164; Jenš, G. Rivalry between Riga and Tartu for the trade with Pskov in the XVI and XVII centuries. — Baltic and Scandinavian Countries, 1938, v. IV, N 2, lk. 145—154, 283.

⁹ Süvalep, A. Narva ajalugu I. Taani- ja orduaeg. Narva, 1936.

¹⁰ Svensson, S. Den merkantila bakgrunden till Rysslands anfall på den livländska ordenstaten 1558. En studie till den ryska imperialismens uppkomsthistoria. Lund, 1951; Kirchner, W. The rise of the Baltic question. Newark, Delaware, 1954; Esper, Th. Russia and the Baltic 1494—1558. — Slavic Review, 1966, v. XXV, N 3, lk. 458—474. Vene- ja Liivimaa suhete iseloomu 16. sajandi algul on hiljuti huvitavalt ja mõneti uudset analüüsitud J. Raba artiklis «Russisch-livländische Beziehungen am Anfang des 16. Jahrhunderts: Partnerschaft oder Konfrontation?» (Zeitschrift für Ostforschung, 1978, H. 4, lk. 577—587).

¹¹ Tiberg, E. Om villkoren för Moskoviens baltiska handel 1487—1547 och handels roll i utrikespolitiken. Ett bidrag till studiet av förhållanden ur vilka Livländska kriget utvecklades 1558. 2 bd. Uppsala, 1973 (rotaprint). Vrd. tema kokkuvõtlik artik-

vaade Novgorodi hansakontori Narva ületoomise kavadest, ent võrreldes A. Süvalepaga ei lisa E. Tiberger oluliselt uut. Tarviliku tagapõhja Liivimaa-Vene kaubanduspoliitika vaatlusele loob V. Niitemaa uurimus Liivimaa linnade sisekaubandusest keskajal.¹² Vene nõukogude ajaloolased K. Bazilevitš, N. Kazakova ja A. Horoškevits on tulemusrikkalt uurinud suurvürstliku valitsuse osa Vene väliskaubanduspoliitikas 15. sajandi lõpul ja 16. sajandi algul.¹³

Arvukaile üldkäsitlustele ja üksikuurimustele vaatamata jääb käesoleva käsitluse aluseks vaadeldava perioodi dokumentaalne allikmaterjal, millest küllalt oluline osa on publitseeritud. Enim on kasutatud leidnud Liivi-, Eesti- ja Kuramaa ürikuteraamatu seerias avaldatud dokumendid (põhiliselt kirjavahetus) ajavahemikust 1494—1510¹⁴, samuti Liivimaa maa- ja linnadepäevade retsessid¹⁵ ning hansapäevade retsessid¹⁶ kuni 1535. aastani. Vähemal määral on kasutatud publitseerimata allikaid Tallinna Riiklikust Keskarhiivist ja mikrofilmi vahendusel Narva rae kirju Tallinna raele (1510—1535), mida praegu säilitatakse Saksa FV-s.

I. Peetrikoja sulgemisest taasavamiseni

Hinnates hansakontori sulgemist, hansakaupmeeste vangistamist ja nende kaupade arestimist Novgorodis 1494. aastal Narva kaubanduspoliitiliste huvide seisukohast, tuleb arvestada, et need vägivaldsed abinõud olid suureks löögiks ennekõike Tallinnale ja Tartule, ehkki 49 vangistatud kaupmehesid olid 17 Lüübekist ning vaid 3 Tallinnast ja 7 Tartust.¹⁷ Narva kaupmehi vangistatute hulgas ei saanud olla, sest Narva kodanikel polnud hansakaupmeeste õigusi ning seega ka õigust kasutada Novgorodi hansakontorit.¹⁸

kel: Tiberger, E. Moskau, Livland und die Hanse 1487—1547. — Hansische Geschichtsblätter, 93. Jg. (1975), lk. 13—70.

¹² Niitemaa, V. Der Binnenhandel in der Politik der livländischen Städte im Mittelalter. Helsinki, 1952.

¹³ Базилевич К. В. Внешняя политика Русского централизованного государства. Вторая половина XV века. М., 1952; Казакова Н. А. Русь и Ливония 60-х — начала 90-х годов XV века. — Rmt.: Международные связи России до XVII в. М., 1961, lk. 306—338; Казакова Н. А. Из истории торговой политики Русского централизованного государства XV в. — Rmt.: Исторические записки, 1952, т. 47, lk. 269—289; Казакова Н. А. Русско-ганзейский договор 1514 г. — Rmt.: Вопросы историографии и источниковедения. М.—Л., 1963, lk. 557—586; Казакова Н. А. Русско-ливонские договоры 1509 г. — Rmt.: Вспомогательные исторические дисциплины. Вып. IV. Л., 1972, lk. 193—212; Казакова Н. А. Русско-ливонские и русско-ганзейские отношения. Конец XIV — начало XVI в. Л., 1975; Хорошкевич А. Л. Значение экономических связей с Прибалтикой для развития северо-западных русских городов в конце XV — начале XVI в., lk. 13—31; Хорошкевич А. Л. Россия и мировые торговые пути конца XV в. — Rmt.: Феодалная Россия во всемирно-историческом процессе. М., 1972, lk. 32—40.

¹⁴ Liv-, est- und kurländisches Urkundenbuch (= LUB). II. Abtheilung, Bd. 1. 1494 Ende Mai — 1500. Riga, Moskau, 1900; Bd. 2. 1501—1505. Riga, Moskau, 1905; Bd. 3. 1506—1510. Riga, Moskau, 1914.

¹⁵ Akten und Rezesse der Livländischen Ständetage. Dritter Band. 1494—1535 (= AR III). Bearb. von L. Arbusow. Riga, 1910.

¹⁶ Hanserecesse (= HR). III. Abtheilung (1477—1530). Bd. 3 (1491—1497). Leipzig, 1888; Bd. 4 (1497—1504), 1890; Bd. 5 (1504—1510), 1894; Bd. 6 (1510—1516), 1899; Bd. 7 (1516—1521), 1905; Bd. 8 (1521—1524), 1910; Bd. 9 (1525—1530), München u. Leipzig, 1913.

¹⁷ HR III 3, nr. 502 B, lk. 390—391 (andmed Reimar Kocki kroonikast).

¹⁸ Hansasse mittekuuluvaile kaupmeestele keelati Novgorodi hansakontori kasutamine 1405. aasta märtsis Valgas peetud Liivimaa linnadepäeva otsusega (LUB 4, nr. 1656, §7, lk. 478; linnadepäeva retsess 29. III 1405). A. Süvalep väidab, et keeld kehtestati Tallinna nõudel ja oli suunatud just nimelt Narva vastu (Süvalep, A. Narva aja-

Novgorodis toimunule vastasid Liivimaa linnad samaga: Tallinnas ja Riias vangistati vene kaupmehi. Nii tekkis tüüpiline kaubasulg, mis Hansa-Vene kaubanduses oli sagedane nähtus. Samal ajal on aga teateid, et kaubavahetus venelastega jätkus paiguti vana viisi. See johtus ilmselt ka asjaolust, et 1493. aastal oli Liivimaa ja Novgorodi vahel sõlmitud kümneks aastaks rahu, mida 1494. aasta sündmused esialgu ei kõigutanud.

Väärib märkimist, et häireid ja takistusi Hansa-Vene kaubanduses ilmsnes juba enne hansakontori sulgemist.¹⁹ Breemeni hansapäeval 1494. aasta mais otsustati tüliküsimuste lahendamiseks saata suurvürsti juurde hansalinnade saatkond, ühtlasi keelati soola, mee (!) ja teiste kaupade vedu Narva.²⁰ Selle keelu mõte näib olevat selge. Hansalinnad kasutasid kaubakeelde sageli-diplomaatilise survevahendina. Narva kui Hansa Liitu mittekuuluv linn ei tarvitsenud hansalinnade ettekirjutustest hoolida, mistõttu tema isoleerimiseks piisas kaupade juurdeveo keelamisest.

Keelule vaatamata kaubavahetus Narvas jätkus ja isegi elavnes. Tallinn püüdis 1494. aasta lõpul ja järgmise algul saavutada üldist venelastega kauplemise keeldu Narvas, kuid see jäi tulemusteta. Tallinna ebaedu põhjustasid vastuolud Liivimaa linnade endi vahel. Tartu teatas 22. jaanuaril 1495, et ta ei kavatse keeluga ühineda, sest Tartu štifti ja Pihkva vahel valitseb rahu. Veel enamgi: Tartu kaitses ka Narvat, selgitades, et seal kaubeldakse rahulepingu alusel, ning soovitas üldse paluda ordumeistri vahendust Venemaa-kaubanduse asjus.²¹ 1495. aasta veebruari algul kaebas Tallinn aga Lüübekile, et Narva ähvardab hõivata kogu Venemaa-kaubanduse ning et seda soodustab otseselt Breemeni retsessi mittetäitmine.²² Tallinna energilist protesti ei põhjustanud mitte niivõrd asjaolu, et Narvas kaubeldi ristisuudluse järgi (*na dem cruzkussynge*), s. o. rahulepingu kohaselt, kuivõrd teated, et Narva jõe ja Neevale olevat ilmunud Taani laevad ning soola ja heeringaid veetavat Narva otse Danzigist²³, see tähendab, et rikutakse Tallinna kui laolinna õigusi.

Tartus ja Narvas toimuv ebaseaduslik kaubandus oli päevakorras vendilinnade päeval Lüübekis 8. aprillil 1495. Järjekordselt keelati oma kaupmeestel saata kaupu Narva ja Neevale, ühtlasi soovitati Danzigi, Riia, Tallinna ja Tartu kaupmeestel samuti toimida.²⁴ Tegelik poliitiline olukord oli aga juba muutunud ja nõudis teistsuguseid abinõusid. Kaubakeelu läbisurumine osutus võimatuks kahel põhjusel: esiteks puudus Liivimaa linnade poliitikas üksmeel, teiseks sagesid Liivimaal tol ajal ärevad teated ja kuulujutud venelaste eelseisvast kallaletungist²⁵ — kaubakeeld võis sellises olukorras muutuda sõja alustamise ettekäändeks.

lugu, lk. 27), kuid olemasolevad allikad seda väidet ei tõesta. Selle keelu tähtsust ei tohi ülehinnata, sest Narva kaupmehed (teiste seas) kaotasid vaid need privileegid, mida kasutasid Peetrikotta saabunud hansalased; see aga ei tähenda, et narvalased poleks üldse saanud (omal riisikol) Novgorodis kaubelda.

¹⁹ HR III 3, nr. 330, lk. 253—254: hansakaupmehed Novgorodist Tallinnale 26. III 1494.

²⁰ Samas, nr. 353, § 75, lk. 277: ... *dat den Narvesschen neyn solt, honnich unde andere ware, darmede se deme copmann syn to vorfange, thotovorende nicht gestadet werde.*

²¹ LUB II 1, nr. 134, lk. 107: ... *szo wii miit en in enem bisunderen [rede stan tusschen den beiiden stichtenn Darble unde Plescouw, dat en yderman kame unde fare na dem olden.*

²² LUB II 1, nr. 143, lk. 112.

²³ Samas.

²⁴ HR III 3, nr. 482, lk. 379: vendilinnade saadikud ja Lüübeki raad Tallinnale 8. IV 1495: ... *dat de cöplude unszer stedere in Lijfflande ere vorkeringe hebbende neene gudere in de Narve unde Nue^e schepen noch senden scholenn.*

²⁵ Lähemalt neist teatest vt. Казакова Н. А. Русско-ливонские и русско-ранзейские отношения, lk. 206—207; vrd. ka Kentmann, R. Livland im russisch-litauischen Konflikt, lk. 10.

Asjaolusid arvestades leidsid Tallinna ja Tartu saadikud Vaos 25. juunil 1495 peetud nõupidamisel, et kaubakeeld pole enam soovitatav, sest see polnud suurvürstile mõju avaldanud ja võiks halvendada vangistatud kaupmeeste olukorda. Seetõttu otsustati paluda ordumeistrilt, et ta läkitaks saatkonna suurvürsti juurde taotlema vangide vabastamist.²⁶ Tallinna ja Tartu arvamusest lähtudes ja konsulteerinud teiste vendilinnadega, tühistas Lüübek augusti keskpaiku kaubakeelu.²⁷ Vao nõupidamisega enam-vähem samaaegselt toimunud vendilinnade päeval seevastu nõuti rangelt, et Narva kaudu käiv kauplemine venelastega jääks keelatuks. Vastav kirjalik otsus jõudis Liivimaale hiljemalt juuli lõpul. Üsna kohe teatas Tallinn Lüübekile, et vastavalt vendilinnade kirjale ja vastupidiselt Vao nõupidamise otsusele on nad keelanud igasuguse kaubavahetuse venelastega Narvas, ent lubanud müüa Tartu ja Narva varem kohaletoomitud kaupu.²⁸

Vao nõupidamise otsused said usutavasti Narva raele teatavaks. Vendilinnade vahepealne otsus oli uuesti sihitud Narva kui Tallinna konkurendi vastu. Narva protestikiri selle peale pole säilinud, ent juuli lõpul Narvale saadetud kirjas selgitas Tallinn, et keeld olevat seatud sisse mere-taguste linnade käsul ja tõsisel palvel.²⁹ Narva protesti põhjustas ilmselt asjaolu, et Breemeni retsessi ja vendilinnade päeva retsessi täitmine põinud Narvale ju kohustuslik, Liivimaa linnadepäeva pädevusega Vao nõupidamise otsuseid oli Narva aga sunnitud täitma.³⁰

On võimalik, et isolatsiooni kartev Narva pöördus kaebekirjaga ka ordumeister W. v. Plettenbergi poole, sest juuli lõpul selgitab Tallinn ka ordumeistrile, et kaubakeeld olevat kehtestatud vendilinnade käsul, Narvas ja Tartus laos olevate kaupadega võivat kaubelda nii kaua, kuni saatkond Venemaal viibib, kaupade juurdevedu olevat aga keelatud.³¹

Lüübeki otsus kaubakeelu tühistamise kohta jõudis Liivimaale alles septembri algul.³² Ilmselt ei rutanud Tallinn Narvat sellest informeerima, sest hiljemalt septembri lõpul palus Narva abi ordumeistrilt. W. v. Plettenberg reageeris sellele otsekohe. Teravatoonilises kirjas Tallinna raele teatas ta, et kauplemiskeeld tekitab Narva elanikele suurt kahju ja võib põhjustada linnakese allakäiku.³³ Ordumeister hoiatas, et kui Narva kodanikelt võtta ära nende elatusvahendid, siis peavad nad linnast lahkuma ning Narva jäävat tühjaks ja kaitseta.³⁴ Seepärast palus Plettenberg kaubavahetuse Narvas vabaks lasta, nii nagu v a n a s t i oli. Tallinn seevastu jäi oma demagoogilisele põhjendusele truuks, vastates ordumeistrile, et keeld

²⁶ LUB II 1, nr. 211, lk. 163—164: Tallinna ja Tartu saadikud Lüübekile ja teistele vendilinnadele 25. VI 1495. Vao nõupidamise retsess pole kahjuks säilinud (vt. AR III, nr. 4, lk. 5).

²⁷ LUB II 1, nr. 245, lk. 183—184: Lüübek Tallinnale 17. VIII 1495.

²⁸ LUB II 1, nr. 214, lk. 166: vendilinnad Tartule, Riiale, Danzigile, Pärnule 23. VI 1495; nr. 236, lk. 178: Tallinn Lüübekile juuli lõpul 1495; nr. 237, lk. 179: Tallinn Johann Hildorpile juuli lõpul 1495.

²⁹ LUB II 1, nr. 239, lk. 180: Tallinn Narvale juuli lõpul 1495.

³⁰ Tartu rae seisukohtadest Vao nõupidamise järel pole andmeid; võib oletada, et Vaos leidis aset Tallinna ja Tartu poliitika lähenemine, mistõttu Tallinn hakkas kaubavedu Tartusse kontrollima leebemalt kui kaubavedu Narvasse.

³¹ LUB II 1, nr. 238, lk. 179—180: Tallinn ordumeistrile juuli lõpul 1495. Kirjas on juttu ordu diplomaadi Johann Hildorpi teisest saatkonnast Moskvasse (2. VIII — 28. X 1495); vt. Vegesack, S. v. Die Gesandtschaften Wolter von Plettenbergs an den Großfürsten von Moskau, lk. 325—327.

³² LUB II 1, nr. 264, lk. 196—197: Tallinn Tartule u. 10. IX 1495.

³³ LUB II 1, nr. 274, lk. 201: ordumeister Tallinnale 16. X 1495: ... *dat dorch ensodanen verboth den inwoneren der stadt Narwe mercklichen schaden geschut, unde zo enszodanen vort volletagen worde, dat enszodane weszen wolde tho, underganck des ergedochten stedekes.*

³⁴ Samas, lk. 201—202.

olevat juba v a n a s t i hansalinnade poolt kehtestatud ja sellest peavad ka nemad omas linnas kinni pidama.³⁵ Eeltoodud väidetest ja vastuväidetest ei selgu, millise keelu üle vaieldi, kuid võib arvata, et Narva ja ordumeister pidasid silmas kaupade juurdevedu Narva. Puuduvad ka täpsed andmed, millal see keeld Narva osas tühistati; hiljemalt 1496. aasta kevadel on piiril venelastega kaubeldud küll vana viisi.³⁶ On tõenäoline, et Tallinn lõpuks arvestas ordumeistri seisukohta, eriti veel olukorras, kus ordu edukas diplomaatia vangistatud kaupmeeste vabastamisel³⁷ oli tõstnud Plettenbergi autoriteeti kõigi hansalinnade silmis.

W. v. Plettenbergi toetust Narva kaubanduslastele taotlustele 1495. aastal saab vaevalt küll juhuslikuks pidada. Noil ärevail aastail oli Narva kui piirilinna ja -kindluse kaitse muutunud eriti tähtsaks. Esimene tõsine komplikatsioon tekkis 1496. aasta hilissuvel, kui rootslased äkkrünnakuga vallutasid ja põletasid Ivangorodi.³⁸ Pärast rootslaste lahkumist olid Liivimaal kõik võimalused Ivangorod hõivata ning selliseid meeolusid Narva ordumeestel ilmselt oligi, kuid ordumeister hoidus avantüürist³⁹, mis oleks võinud Vene-Liivi sõja põhjustada juba viis aastat varem. Pealegi oldi Narvas hästi teadlikud lähedal asuvatest suurtest Vene väesalkadest.

On kindel, et 1496. aastal olid W. v. Plettenbergi välispoliitilises programmis Hansa-Vene ja Liivimaa-Vene konflikti reguleerimise osas esikohal veel diplomaatilised vahendid, ehkki ka võimalik sõjaline kokkupõrge polnud välistatud. Vangistatud kaupmeeste väljavahetamine oli olnud vaid rahumeelse programmi esimene etapp. Vaatamata sellele et 1497. aastal puhkes Narva ja Ivangorodi vahel mitu ohtlikku konflikti⁴⁰ ja et sama aasta suvel tugevnesid taas jutud venelaste peatselt kallaletungist Narvale⁴¹, taotles Plettenberg läbirääkimisi. 1498. aasta veebruaris peetigi nn. Narva päev (läbirääkimised venisid tegelikult paari nädala pikkuseks). Saksamaa hansalinnu esindas Narvas Lüübeki saatkond. Liivi ordu delegatsiooni kuulusid teiste hulgas ka Narva foogt Cort Stryck ja rae-härra Johan Holm.⁴² Et läbirääkimiste kohta on säilinud vaid Lüübeki saadikute aruanne, siis pole teada, kas arutati mingis seoses ka Narva kau-

³⁵ LUB II 1, nr. 282, lk. 208—209: Tallinn ordumeistrile oktoobri lõpul 1495: ... *sodan vorboth is oldinges van den gemenen steden uppgesettet up den gemenen copman van der hensze, dat wii suszlange geholden hebben unde noch holden moten yn unser stad.*

³⁶ LUB II 1, nr. 344, lk. 248—249: Narva foogt ordumeistrile 29. IV 1496.

³⁷ Ordumeistri saadik Hartlef Peppersack, kelle eduka missiooni tulemusena vabastati saksa kaupmehed (peale tallinnlaste) ja kes saatis ka Liivimaal vabastatud vene kaupmehed Narvast Moskvasse, oli Narva bürgermeistri poeg.

³⁸ Vt. lähemalt Süvalep, A. Narva ajalugu, lk. 107—110; Казакова Н. А. Русско-ливонские и русско-ганзейские отношения, lk. 210—211.

³⁹ N. Kazakova arvab, et Plettenberg ei oleks õelnud sellisest «kingist» ära, kuid tema saadik jäi rootslastega läbirääkimistele hiljaks, rootslased olid juba lahkunud. Olemasolevad allikad, millele N. Kazakova ka viitab, ei räägi Plettenbergi sellisest otsusest vähimatki. *Eynne Schonne hysthorie* teadet, nagu oleks Plettenberg keeldunud Ivangorodi vastu võtmast, et mitte rikkuda rahulikke suhteid venelastega, N. Kazakova ei usalda. Funderimata on ka sama autori seisukoht, mille järgi olevat Plettenberg kasutanud oma agentuurilt ja Narvast saadud informatsiooni Vene vägede kontsentreerumise ja nende Liivimaale kallaletungi «hädahoju» kohta Vene-vastase koalitsiooni loomiseks (Казакова Н. А. Русско-ливонские и русско-ганзейские отношения, lk. 211—212). Näiteks Narva rae kirjas Tallinnale 31. VIII 1496 (LUB II 1, nr. 400, lk. 285—286) väljendub küll paanika venelaste võimaliku kallaletungi pärast, mitte aga sõjaõhutamine.

⁴⁰ Vt. Süvalep, A. Narva ajalugu, lk. 111—113.

⁴¹ LUB II 1, nr. 544, lk. 398—399: Narva linnusekomtuur Narva foogtile u. 10. VI 1497; LUB II 1, nr. 549, lk. 402: Viiburi foogt Narva foogtile 20. VI 1497; LUB II 1, nr. 550, lk. 402—403: ordumeister Tallinnale 23. VI 1497.

⁴² LUB II 1, nr. 646, lk. 475—476: kroonik Reimar Kocki teated Narva päevast. Reimar Kock viibis Narva läbirääkimistel Lüübeki raesekretärina; LUB II 1, nr. 647, lk. 476—482: Lüübeki saadikute aruanne Narva läbirääkimistest 1498.

bandusküsimusi.⁴³ Läbirääkimised lõppesid edutult, vastaspoolte lahkheid olid liiga suured ja järeleandmisi ei tehtud. Narva päeva lõppedes lahkusid Pljussa jõe suudme piirkonnast ka Vene väed, mis olid sinna toodud suurvürsti käsul läbirääkimiste algul.⁴⁴ Narva läbirääkimiste läbikukkumine tähendas ühtlasi, et konflikti lõplik reguleerimine diplomaatilisel teel pole võimalik.

Sama ilmnese ka juuli algul Valgas peetud maapäeval, kus oli arutusel maa kaitse ja mobilisatsiooni korraldamine. Ordumeister kritiseeris eriti teravalt Tallinna härrasid, kes ei tahtvat Narvat aidata ja sinna kaitseks palgasõdureid saata, küll aga tegevat narvalastele kaubanduses takistusi.⁴⁵ Tallinna saadikute vastuväidetele vaatamata taotles maapäev abi-väe saatmist Narva.⁴⁶ Ordumeistri sellekohast nõudmist saab seletada ennekõike strateegiliste vajadustega. Huvi pakub aga asjaolu, et nii sel maapäeval kui ka hiljem oli jutt just Tallinna palgasõdurite saatmisest Narva — kui selle taotluse realiseerimine nii keerukas ja Narva kaitsmine nii oluline oli, võinuks Plettenberg saata sinna ju ordumeeste väesalga.⁴⁷

Poliitilisele ebakindlusele ja Narva päeva ebaõnnestumisele vaatamata jäi Narva endiselt Venemaa-kaubanduse «õhuaknaks». Tema kaubanduslik funktsioon ja osalt ka potentsiaal ilmneseid neil aastail selgemalt kui varem. Kuid ühtlasi hakkas Narva kaubanduselus mõju avaldama uue jõuteguri, Ivangorodi olemasolu. See andis end tunda juba sõjaeelseil aastail. Näiteks 1498. aasta suvel tuli Narvast ärevaid teateid, et suurvürst on keelanud oma alamail kaalumata soola osta.⁴⁸ Järgmisel kevadel teatati Narvast, et suurvürst on käskinud kogu müügiks mineva vaha üle kaaluda, selleks olevat Ivangorodis kaalgi üles seatud.⁴⁹ Viimane korraldus, mis oli muidugi risti vastu Narva huvidele, kus Venemaal tulnud vaha tavaliselt kaaluti ja pitseeriti, põhjustas isegi kaubavahetuse ajutise katkemise. Neist teateist saab järeldada üht — suurvürstliku kaubanduspoliitika eesmärk oli muuta Ivangorod laolinnaks.

Teiselt poolt oli aga Ivangorodi näol olemas alternatiiv juhuks, kui Narvas kauplemine venelastega keelataks. 1500. aasta algul tegid venelased rüüsteretke Narva ja Vasknarva piirkonda.⁵⁰ Tüliküsimuste arutamiseks korraldas W. v. Plettenberg venelastega läbirääkimised, mille ajaks

⁴³ Kui Vene esindajad nõudsid nende väljaandmist, kes Liivimaa linnades on vene kaupmeeste kallal vägivalda tarvitanud, nimetati teiste linnade hulgas ka Narvat (LUB II 1, nr. 647, lk. 478: *Unnd de qwaden uhtgotewende, welkere to Riga, Darpte und Reval und tor Narve und in anderen steden in Lifflant, welkere des grothforsten lude gebrant hebben und in den ketelen gesoden hebben und doth gestlagen syn...*).

⁴⁴ Полное собрание Русских Летописей. Т. IV. Спб., 1848, lk. 270: ... и велел князь великий нашим стояти на Плюсе реки, да и под Иванемгородом были на съезде; и были две недели, и поехаша прочь не управив ничегоже...

⁴⁵ AR III, nr. 10, § 19, lk. 14: *Ock so wolden se den Narweschen nicht gonnen to copslagende; wen ydt aldus weszen und bliwen solde, musten se dat stedecken vorlopen, dat vor den copman nicht syn worde.*

⁴⁶ AR III, nr. 10, § 28, lk. 15: *Item den van Revall wart vorgegeven umme de Narwe to warende unde dar volk inne tho schickende.* Vrd.: LUB II 1, nr. 697, lk. 520—521: Tallinn ordumeistrile u. 5. VII 1498.

⁴⁷ Võib oletada, et Tallinn oli kohustatud oma sõjamehi Narva kaitseks välja saatma mingi vana Tallinna ja ordu vahelise lepingu põhjal. Näiteks võiks tuua ordumeister Goswin von Herike poolt 8. X 1348 Tallinnale antud privileegi, millega linn vabastati kohustusest osaleda Narva jõe tagustes sõjakäikudes ja mille eest linn loovutas ordule ühe osa oma sarasest (vt. LUB 2, nr. 889). Võib arvata, et mingid sõjalised kohustused linnale ikkagi jäid.

⁴⁸ LUB II 1, nr. 687, lk. 516: Narva Tallinnale 24. VI 1498.

⁴⁹ LUB II 1, nr. 804, lk. 604: Narva Tallinnale 3. V 1499.

⁵⁰ LUB II 1, nr. 958, lk. 728: ordumeister Tallinnale 18. III 1500: ... *Russzen dusszen winter tegen unnd boven dusszer gemeynen lande vreden in den gebeden tor Narwe unnd tom Niggenlotte angestalt, dar se unnszeme orden woll 9 schoner dorpere uithgepuchet...*

ta keelas kauplemise Narvas.⁵¹ Vanamoodsal survevahendil polnud siiski edu, tagajärjeks oli kaubanduse hoogustumine Ivangorodis.⁵²

Sellises ebakindlas olukorras läks Narva vastu sõjalä. Vene-Liivi sõda 1501—1503 oli Narvale raske katsumus. Juba 1501. aasta septembris Vene-maale tehtud sõjaretkel langes arvukalt Narva kodanikke, nii sakslasi kui ka eestlasi.⁵³ Ohtlik olukord püsis ka järgmisel kevadel ja suvel.⁵⁴ Pole kahtlust, et sõjategevuse tagajärjel kaubandus piiril vähenes, ent siiski kunagi täielikult ei katkenud — materiaalne kasu seisis sageli poliitilistest huvidest kõrgemal. Nii müüsid Tallinna kaupmehed sõja-aastail karjala talupoegadest kiprite vahendusel venelastele suure eduga soola.⁵⁵ Seepärast pole ka imestada, et Valmieras 1502. aasta jaanuari lõpul ja veebruari algul peetud maapäeval lubati tõsimeeli kauplemist Narvas jätkata.⁵⁶ Kindlasti käis sel perioodil Narvas ka salakaubandus keelukaupadega. Seega võib tõdeda, et sõja mõju kaubandusele ei tule üldsegi mõista üheplaaniiselt ja ettearvatult.

Moskvas 1503. aasta algul peetud vaheharuläbirääkimised osutusid Liivimaa saadikuile Johann Hildorpile ja Claves Holtzeverile oodatust raskemaiks.⁵⁷ Esmajoones tuli lahendada raskeid poliitilisi probleeme, mistõttu kaubandusküsimused jäid paratamatult tagaplaanile.

Ilmselt juba sõja ajal oli suurvürst keelanud oma alamail liivimaalastega kaubelda, igatahes kuueaastase vaheharu ajaks jäi keeld püsima.⁵⁸ Liivimaa saadikute püüded jõuda vaheharuläbirääkimiste ajal kokkuleppele ka kaubanduse taasalustamises jooksid tühja ja kõik lootused pandi suurvürsti juurde lähendada kavatsitava Hansa saatkonnale. Liivimaa saadikute aruandest ei selgu, mil määral Narva kaubandus vaheharuläbirääkimistel kõne all oli, ent üles tähendatud on venelaste vastus seoses kaubandustülidega: neid olevat võimatu lahendada, sest linnas (s.o. Narva raes) peetavat süüdlasteks kindluse omi, seal omakorda öeldavat, et süüdi on hoopis linna omad.⁵⁹

Alates 1503. aastast hakkas ordumeister W. v. Plettenberg eriti suurt huvi tundma Narva käekäigu vastu. Kevadel laskis ta üles kirjutada kõik sealsed kaubatagavarad. Tallinna raesaadikute arupärimisele selles asjas vastas ta Valmiera maapäeval, et üleskirjutus toimunud selleks, et tule-

⁵¹ LUB II 1, nr. 954, lk. 726—727: Tallinn ordumeistrile u. 10. III 1500; LUB II 1, nr. 958, lk. 728—729: ordumeister Tallinnale 18. III 1500; A. Süvalep arvas ekslikult, et Tallinn kehtestas Narvas kauplemiskeelu (vrd. Süvalep, A. Narva ajalugu, lk. 120).

⁵² Vt. näit. Hansisches Urkundenbuch. Bd. XI. München u. Leipzig, 1916, nr. 1210, lk. 740: Narva Tallinnale 12. VI 1500. Kolm soolalastis Rootsi laeva olid sõitnud Tallinnast otse Ivangorodi alla (... *an de Russche ziiden under Iwanegoroth*...).

⁵³ LUB II 2, nr. 171: Narva foogt Tallinnale 13. IX 1501: *Darto syn de borgher gesweket myth eren ynwoneren und ynth meyste vorlagen, so dat de stad alle, gade enthfermeth, blodt und woeste steydt*. Vrd. LUB II 2, nr. 173: Narva Tallinnale 14. IX 1501.

⁵⁴ Sellest lähemalt vt. Süvalep, A. Narva ajalugu, lk. 124—125.

⁵⁵ Казакова Н. А. Малоизвестные источники о русско-прибалтийской торговле конца XV — начала XVI в. — Рнт.: Вспомогательные исторические дисциплины. Вып. 1. Л., 1968, lk. 269—276.

⁵⁶ AR III, nr. 19, § 75, lk. 68; § 86, lk. 69: *Item up de koppenschop tor Naruwe is gelaten szo vormals*.

⁵⁷ Läbirääkimiste käigust üksikasjalisemalt vt. Казакова Н. А. Русско-ливонские и русско-ганзейские отношения, lk. 234—242; Kentmann, R. Livland im russisch-litauischen Konflikt, lk. 31—40; Lenz, W. Die auswärtige Politik des livländischen Ordensmeisters Walter von Plettenberg bis 1510, lk. 46—55.

⁵⁸ LUB II 2, nr. 531, lk. 423—424: Tallinn Lüübekile septembri algul 1503.

⁵⁹ LUB II 2, nr. 443, § 56, lk. 348: *Tor Nerve, wesz man dar erfordert, de in der stad syn, de spreken, dat hebben de slateschen dan; de in deme slate seggen, de in der stat hebben gedan*. Seda etteheidet märgiti ära ka Valmiera maapäeval 28. V 1503 (AR III, nr. 23, § 10: *Item hiirupp vor ein antworth irlanget, dat na der tiidt tor Narwe nicht recht gegeben were*...).

vastel aegadel oleks selgelt teada, millised kaubad Narvas on olnud. Ühtlasi lisis ta rahustavalt, et ta polevat nende (s. o. kaupmeeste) kaupu himustanud ega tahtnud neid omastada, vaid igaüks peab oma kaupade juurde jääma või peab selleks kellegi teise määrama.⁶⁰ Ordumeistri vastus seletub kindlasti asjaoluga, et sõja ajal polnud kaupmehed (s. t. hansakaupmehed) aidanud linna kaitset korraldada, vaid olid kaupu maha jättes pagenud. Samal maapäeval kritiseeris Plettenberg just Lüübeklasi, kes lubadustele vaatamata polnud Narvat aidanud.⁶¹

Veel enne seda, 21. märtsil 1503, oli Plettenberg kinnitanud Narva linna vanad privileegid koos väikeste täiendustega, mida tingis sõjajärgne muutunud olukord.⁶² Selles dokumendis rõhutatakse eriti Narva foogti osa linna privileegide ja õiguste kaitsjana ning eestseisjana (*beschirmer unde beschutter*). Kuivõrd Ivangorodi rajamine oli piiranud linnakodanike kalapüüki Narva jõel, lubas ordumeister neil kala püüda ka jõesuudme piirkonnas merel (mõistagi Liivimaa rannavetes), samuti püstitada kaldale maju ja hütte võrkude ja teiste püüniste kuivatamiseks; samas aga keelati Narva-Jõesuus kaubelda ja kõrtsi pidada.⁶³ Linnakodanike kalapüügiõiguste laiendamise oli siiski seotud piirangutega: polnud lubatud takistada ordufoogti ning Kudruküla (*Kudderendorp*) ja Vepsküla (*Wepsendorp*) talupoegade kalapüüki.⁶⁴

Mõlemat abinõu — nii kaupade üleskirjutamist kui ka privileegide kinnitamist ja laiendamist — ei saa teadaolevail andmeil käsitada ordumeistri mingi sihikindla ja tervikliku Narva-programmi koostisosadena. Nende tegelik eesmärk sai olla Narva linna seisundi üldine tugevdamine sõja järel. Varasemast rohkem tuli tähelepanu pöörata kiiresti arenevale Ivangorodile.

Ivangorodi kaubandus laienes märgatavalt juba esimestel sõjajärgsetel aastatel. Suurimat ohtu Liivimaa linnadele ja üldse hansalinnadele kujutas asjaolu, et Ivangorodis kauplemisest huvitusid just võõrkaupmehed. 1505. aastal teatas Tallinna raad, et taanlased ja rootslased ähvardavad Ivangorodis kaubanduse enda kätte haarata.⁶⁵

Samal ajal jooksid aga tühja kõik diplomaatilised katsed taas avada Hansa-Vene, sealhulgas ka Liivimaa-Vene kaubavahetus. Teadete järgi otsustades näib, et osa Tallinna kaupmehi (samuti Saksa linnade hansakaupmehi) jätkas sõjajärgseil aastail intensiivselt venelastega kauplemist Viiburis või Viiburi kaudu⁶⁶, ehkki hansalinnad seda ametlikult ei luba-

⁶⁰ AR III, nr. 23, § 30, lk. 89: *Darup siine hogwerdicheit antworde, idt were geschen umme den willen, he iin tokamenden tyden wolde bewiiszen unde wär maken, wes van guderen biinnen der Narwe gewesen weren; bogerde ere guder nicht, szunder woll geegendt hadde, ein iider bi siinem gude gebleven were edder iin siine stede eiinen anderen gestellet hadde.* A. Süvalep tõlgendas siinkohal ekslikult, et ordumeister tahtnud ka teada, millised linnad on Narva kaubandusest huvitatud (Süvalep, A. Narva ajalugu, lk. 127).

⁶¹ AR III, nr. 23, § 30, lk. 89.

⁶² LUB II 2, nr. 469, lk. 374—375.

⁶³ Samas, lk. 374: *...so dat nie Rusche schlot kortz upgebuet unde enen an erer fischerie ser hinderlick isz, gegunt de fischerie in der apenbaren see vor der munde up der lichter hand, tho fischende und up den lande hutten unde huser, dar se ere nette unde garne drogen, tho buwen by sothanen bescheide, op dem lande keine kopenschop edder kroge holden solen.*

⁶⁴ Samas.

⁶⁵ LUB II 2, nr. 758, lk. 586—587: Tallinn Lüübekile 8. V 1505.

⁶⁶ LUB II 2, nr. 498, lk. 396—397: Lüübek Tallinnale 26. V 1503; nr. 531, lk. 424: Tallinn Lüübekile septembri algul 1503. Viiburi kaubandusest vt. ka Nottbeck, E. v. Fragment einer Revaler Chronik. — Rmt.: Beiträge zur Kunde Ehst-, Liv- und Kurlands. Bd. IV. Reval, 1894, lk. 450—468. Kaupmees Hans Meckincki järgi olnud Viiburis 1503. aasta lõpul Lüübekist ja Danzigist saabunud kauparohkem kui «hea rahus» ajal Narvas (samas, lk. 464).

nud. Nn. keelatud kaubateede populaarsuse kasv sundis omakorda otsima tõhusaid vahendeid kaubanduse taastamiseks.

Kõige raskem oli Tartu ja Narva seisund, sõltusid ju need linnad ennekoike Venemaa-kaubanduse aktiivsusest. Juba 1503. aasta hilissügisel saadeti Pihkvasse Tartu piiskopi saadikud, ent separaatkokkulepet kaubavahetuse avamiseks ei saavutatud.⁶⁷ See tõik on mõneti huvipakkuv Pihkva poliitika iseseisvuse hindamise seisukohast, sest Pihkva allutati Moskva suurvürsti võimule lõplikult alles 1510. aastal. 1504. aasta algul saadeti Novgorodi Liivimaa linnade (Tallinna ja Tartu) saadikud, kes pidid taotlema esmajoones venelastega kauplemise võimaldamist Narvas ja Tartus.⁶⁸ Ka see katse nurjus.

Ametliku diplomaatia ummikusse sattudes tekkisid Narva jõel eraviisilised kontaktid. Näiteks kutsus bojaar Vassili 1505. aasta algul Narvas viibinud Tallinna kaupmehe Heise Pattineri endaga kohtuma Narva jõe. Pattineriga läks kaasa Narva kaupmees Frederik Korff. Bojaar usutlenud sakslasi kaubavahetuse alustamise võimaluste üle ja soovitanud selles asjas kirjutada Ivangorodi asehaldurile, kes edastaks palve suurvürstile.⁶⁹ Kohtumise mõjul saadetigi ilmselt vastavasisuline palvekiri Narvast Ivangorodi, kuid soovitud tulemusi sel siiski polnud.⁷⁰ Märkimisväärne on sel puhul asjaolu, et kaubanduse avamisest olid tõsiselt huvitatud ka vene kaupmehed.⁷¹

Liivimaal suhtuti sellisesse initsiatiivi poolehoiuga nii orduringkondades kui ka linnades. Ent bojaar Vassili vahendamiskatseil (teistkordselt usutavasti aprilli keskpaiku) võis olla ka varjatud eesmärke. Tartu raad näiteks pooldas igati kaubavahetuse taastamist Narvas, kuid ühtlasi avaldas kartust, et suurvürst võib kogu kaubanduse Ivangorodi koondada ja selle laopaigaks muuta.⁷²

Narvas taotlesid separaatselt kaubavahetuse avamist eriti foogt ja raad, kellel mõlemal oli selleks ka Plettenbergi toetus. Kui aga bojaar Vassili soovitusel Novgorodi saadetud ordumeistri järjekordne saatkond tühelt naasis⁷³, vähenes Plettenbergi Narva-huvi. Ordumeistri saadikute ebaedu on lihtne seletada. Ei soovinud ju Plettenberg mingit kitsamat separaatkokkulepet, vaid esindas mõistagi kogu Liivimaa, kaubandusküsimis ka hansalinnade huve ja taotlusi. Plettenbergi diplomaatia pörkas jälle kord poliitilisele põhiprobleemile: venelaste esindajad nõudsid, et Liivimaa ütleks üles liidu Poola kuningaga.⁷⁴

1505. aasta lõpukuudel otsustasid Narva foogt ja raad iseseisvalt Novgorodi asehalduriga läbirääkimistesse astuda. Eelnevalt küsiti ordu-

⁶⁷ LUB II 2, nr. 583, lk. 466–467; Tartu Tallinnale 30. XI 1503; nr. 586, lk. 468; Tartu Tallinnale 5. XII 1503.

⁶⁸ LUB II 2, nr. 619, lk. 487; Tartu saadiku instruksioon u. veebruari keskpaiku 1504: ... *de copenschopp tho Darppte unde tor Narve geholden muchte werden bynnen deme upgenamen byfrede etc.*; nr. 624, lk. 490; Tallinna saadiku instruksioon u. 25. II 1504: ... *bogheren, dat de kopenschop tuschen beyden fry und fredesam tor Nerve und to Darppte moghe gebрукeth und geoveth werden bynnen den 6 jaren des byfrees tuschen beyden landen upgenomen.*

⁶⁹ LUB II 2, nr. 722, lk. 564; Narva foogt ordumeistrile 8. II 1505; nr. 729, lk. 568; ordumeister Tallinnale 20. II 1505.

⁷⁰ Vt. näit. LUB II 2, nr. 753, lk. 582–583; Tallinn ordumeistrile 23. IV 1505.

⁷¹ Narva foogti kirjas ordumeistrile 8. II 1505 on rõhutatud: *Ys to merckende, de Russen woll so gerne kopslagen wolden alse de Dudisschen* (LUB II 2, nr. 722, lk. 564).

⁷² LUB II 2, nr. 745, lk. 578; Tartu Tallinnale 26. III 1505: ... *dat de grothforste dan de kopenschop up Ywanogorode leggende worde...*

⁷³ LUB II 2, nr. 796, lk. 619–620; ordumeister Tallinnale 27. VII 1505.

⁷⁴ Vt. lähemalt Казакова Н. А. Русско-ливонские и русско-ганзейские отношения, lk. 300; Kentmann, R. Livland im russisch-litauischen Konflikt, lk. 42.

meistri arvamust, viimane omakorda päris Tallinna seisukohta.⁷⁵ Ehkki Plettenberg ei pooldanud seda ettevõtmist ja ka Tallinn pidas seda hansalinnadele kahjulikuks⁷⁶, ei tehtud üritusele endale nähtavasti takistusi. Narva saatkond käis Novgorodis 1505. aasta lõpul või 1506. aasta algul, lähemad teated selle kohta kahjuks puuduvad. Läbirääkimiste tulemusena avati kaubavahetus venelastega Narvas ja Tartus. Vaos 4. mail 1506 toimunud linnadepäeval olid venelastega kauplemise küsimused juba arutusel.⁷⁷ Pärnu linnadepäeval 21.—24. veebruarini 1507 kaebasid Tartu saadikud, et Narvas kauplevat mõned kaupmehed ja kodanikud venelastega võlgu. Seejuures aga leiti, et kuna narvalased ei kuulu Hansasse, polevat õigust neid ka trahvida.⁷⁸

Nii oli kaubandusblokaad vähemalt osaliselt murtud. Taasalanud kaubavahetuse ulatust on mainitud üksikteadete varal praktiliselt võimatu hinnata. Võib arvata, et soolaga kui ühe tähtsama artikliga kauplemise keeld jäi püsima, sest seda on korratud ka 1509. aasta rahulepingus.

Tähtsam on rõhutada asjaolu, et kaubanduse osaline avamine polnud ei Liivimaa juhtivate hansalinnade ega ka ordumeistri poliitika tulemus. Ent ka Narva saatkonna edu ei tule ühekülgsest hinnata — oluline osa oli vene kaupmeeste soovil kaubavahetus taastada. Vastavate allikate puudumise tõttu on raske põhjendada suurvürsti administratsiooni mõnevõrra ootamatut järeleandmist, eriti võrreldes varasema poliitikaga, kui kõik diplomaatilised katsed olid luhtunud. N. Kazakova seisukoht, et Vassili III valitsus, kes soodustas venelaste kauplemist Liivimaal just 1507. aastal Leeduga puhkenud sõja eelõhtul, taotles Liivimaa ja Hansa neutraliseerimist ja Leedu isoleerimist, tundub siinkohal kõige enam põhjendatud olevat.⁷⁹

Narva kaubanduslik edu osutus aga Ivangorodi tõsise konkurentsi tõttu väheseks ja lühiajaliseks. Hansasse mittekuuluvate võörkaupmeeste sõite Ivangorodi polnud ei Narva ega ka teised Liivimaa linnad suutelised tõkestama. Ivangorod omandas üha enam vabasadama maine. Olukorras, kus Novgorodi hansakontor veel suletud oli, huviutus ka Tallinna kaupmeeskond Ivangorodi turust. Näiteks 1508. aastal kaebas Narva, et viis Tallinnast saabunud lotja olevat kaupadega Ivangorodi all sadamas.⁸⁰

1509. aasta märtsis selgus aga Narva kaupmeestele üsna ootamatu asjaolu: Narva oli saabunud Viiburist, Novgorodist ja Neevalt suurel hulgal kaupa Viiburi kaupmeeste nimele, kes väitsid, et ordumeister, seega siis W. v. Plettenberg, andnud neile õiguse vabalt kaubelda. Häm-meldunud Narva raad küsis Tallinnalt nõu (!), mida ette võtta.⁸¹ Kah-

⁷⁵ LUB II 2, nr. 826, lk. 639—640: Tallinn ordumeistrile 9. XII 1505.

⁷⁶ Samas.

⁷⁷ AR III, nr. 30, § 10, lk. 120: ...*etlike van Revall van den Russen gud tor Narve sollen gekofft hebben...*; § 15, lk. 121: ...*de Darbessche berginge unde neringe hebben mit den Russen bynnen erer stadt...*; § 22. lk. 122.

⁷⁸ AR III, nr. 33, § 26, lk. 129: *Is derhalven na mannichvoldigen handel dirkant: nademe de Narvesschen buten der hense syn, so hefft men nen recht se darumme to brokende...* Mõningaid teateid venelastega kauplemisest Narvas on veel 1508. aastast: LUB II 3, nr. 301, lk. 222—223; Tallinn Narvale 1508; nr. 376, lk. 275; Narva Tallinnale 19. V 1508.

⁷⁹ Казакова Н. А. Русско-ливонские и русско-ганзейские отношения, lk. 306.

⁸⁰ Suvalep, A. Narva ajalugu, lk. 132.

⁸¹ LUB II 3, nr. 579, lk. 415—416; Narva Tallinnale 18. III 1509: *Unde de Wyborger seggen hyr, wo unse gnedyge here de meyster ene hir hebbe gegont, vrygge kopenschop aff unde an to drivende*. Vt. ka Ruuth, J. W. Viipuri kaupungin historia I. Vuoteen 1617. Viipuri, 1931, lk. 106. Narva rae hirm on mõistetamatu, sest ka varemalt aastail olid mitmed Narva kaupmehed (Frederik Korff, Hinrik Lule) aktiivselt Viiburiga kaubelnud.

juks pole sel seigal paralleelteateid ega muid fakte, mistõttu ei saa Plettenbergi motiive lähemalt selgitada. Küll võib aga arvata, et Viiburi kaupmeeste tegevuse, sealhulgas Viiburi pealiku Erik Turesson Bielke merkantiilsete taotluste kitsendamine Tallinnas suurendas nende huvi Narva turu vastu⁸², mida Plettenberg otsekohe Narva heaks püüdis ära kasutada.

1509. aasta varakevadel sõlmiti Liivimaa ja Venemaa vahel 14 aastaks rahu. Novgorodi ja Liivimaa rahulepingu (25. märts 1509⁸³) järgi võisid vene kaupmehed vabalt kaubelda Liivimaal, sealhulgas Tartus, Narvas, Tallinnas, Riias jt. linnades. Tähtsaks piiranguks jäi aga soola sisseveo keeld Novgorodimaale.⁸⁴ E. Tiberg interpreteerib keeldu isesuguselt: tema järgi oli soola sissevedu keelatud vaid liivimaalastele, mitte aga novgorodlastele endile.⁸⁵ Rahulepingus on üsna üksikasjaliselt reguleeritud ka Narvas kauplemine. A. Süvalep järeldab selle põhjal, et rahuleping väljendas esmajoones Narva huve; sellega seoses peab ta võimalikuks, et ordu saatkonnas oli ka Narva rae esindaja.⁸⁶ See seisukoht on siiski ekslik. N. Kazakova on näidanud, et põhiosa artiklite formuleeringuid, sealhulgas Narva kaubandust reguleerivad, on 1509. aasta lepingusse otseselt üle võetud 1481. ja 1493. aasta lepinguist.⁸⁷ Narvat puudutavate sätete rohkus seletub kaubanduspraktika vajadustega, mingeid privileege Narvale leping ei sisaldanud. Ka puuduvad andmed Narva esindajate kohta ordu saatkonnas, kuhu kuulusid Johann Hildorp; Johan Oldensehe, Johan Cawier ja Kersten Soye.⁸⁸ Tallinn kui hansalinn ei olnud rahul ordu saatkonna sõlmitud lepinguga, märkides, et kuna rahulepingus pole Novgorodis arestitud kaupade tagastamise sätet, siis võivat see asjaolu põhjustada vaid uusi konflikte.⁸⁹

Venelastega pectava kaubavahetuse normaliseerumine, mille tagas 1509. aasta rahuleping, elavdas Narva majanduselu. Et Novgorodi hansakontor oli ikka suletud, suurenes võõrkaupmeeste, sealhulgas mitte-hansalaste huvi Narva vastu, õigemini meelitas võimalus Narvas venelastega otseühendusse astuda. Nii näiteks teatas Tartu raad 1511. aastal Tallinnale, et Fuggerid olevat saatnud oma kaupu Narva ning et selline kaubandus võivat isegi põhjustada Novgorodi kontori sattumise võõrastesse kättesse.⁹⁰ Hiljem kaebasid Liivimaa linnad, et ordumeister olevat andnud ühele Fuggerite kaupmeestest õiguse vabalt Riiaast Narva reisida.⁹¹ Üldse toimetati tol perioodil hulgaliselt kaupu Riiaast maitsi Narva. Selliste vedude algatajaid oli Narva suurkaupmees Frederik

⁸² Ruuth, J. W. Viipurin kaupungin historia I, lk. 106.

⁸³ LUB II 3, nr. 583, lk. 418–430; originaal vt. NSVL Vanade Aktide Riiklik Kesk- arhiiv (= NSVL VARKA), f. 64, nim. 2, s. 2. Rahulepingute üksikasjaline analüüs vt. Казакова Н. А. Русско-ливонские договоры 1509 г., lk. 193–213; Казакова Н. А. Русско-ливонские и русско-ганзейские отношения, lk. 242–261; vrd. Tiberg E. Om villkoren för Moskoviens baltiska handel I, lk. 124–129.

⁸⁴ LUB II 3, nr. 583, lk. 420–421: *Meth solte sal men nicht kopslagen, ock nicht voren in Newgarder lant.*

⁸⁵ Tiberg, E. Moskau, Livland und die Hanse, lk. 40. A. Horoškevič ja J. Raba seevastu juhivad tähelepanu sellele, et Pihkva kaupmehed taotlesid juba 1508. aastal nii Liivimaa linnadelt kui ka suurvürstilt soolakaubanduse vabaks laskmist (Хорошкевич А. Л. Значение экономических связей с Прибалтикой, lk. 23–24; Raba, J. Russisch-livländische Beziehungen, lk. 582).

⁸⁶ Süvalep A. Narva ajalugu, lk. 133.

⁸⁷ Казакова Н. А. Русско-ливонские и русско-ганзейские отношения, lk. 248.

⁸⁸ LUB II 3, nr. 583, lk. 419.

⁸⁹ LUB II 3, nr. 635, lk. 463–464: Tallinn ordumeistrile 9. VI 1509.

⁹⁰ HR III 6, nr. 117, lk. 86: Tartu Tallinnale 31. I 1511; Tallinna Riiklik Kesk- arhiiv (= TRKA), f. 230, nim. 1, s. A. a. 11, l. 21: Tallinn Tartule pärast 4. II 1511.

⁹¹ AR III, nr. 34, § 15; vrd. Hollih, G. Stapel- und Gästepolitik Rigas in der Ordenszeit (1201–1561). — *Hansische Geschichtsblätter*, Jg. 60 (1935), lk. 151.

Korff. Tema kui mittehansalane keeldus oma kaupade pealt tolli maks-
mast, mistõttu tema järjekordne kaubasaadetis arestiti 1511. aasta juu-
nis Tartus. Nimetatud asjaolu põhjustas Narva küsimuse uuesti päeva-
korda kerkimise.

Vastastikused kaebused olid arutusel ühelt poolt ilmselt Tallinna ja
Tartu, teiselt poolt Narva saadikute osavõtul Võnnu komtuuri juures
1512. aasta märtsis. Narva raadi esindasid Võnnus Frederik Korff, Hin-
rik Super ja Hans Bussinck. Plettenbergi osavõtt läbirääkimistest pole
päris kindel, ehkki Narva saadikute märgukirjas 23. märtsist 1512 mai-
nitakse ordumeistrit justnagu juuresolnuna.⁹² Märgukiri ongi ainus
läbirääkimistest teatav allikas. Teiste linnade kaebustele vastasid Narva
saadikud, et nad tahaksid meelsasti Hansa Liitu astuda ja siis ka kõiki
hansalinnade korraldusi täita.⁹³

Märtsinõupidamise vastukajad ja vajadus Narvat Hansa Liitu võtta
ilmnesid ka Valmiera maapäeval sama aasta juunis, kus oli arutusel
Frederik Korffi kaebus Tartu peale. Riia ja Tallinna esindajad olid aga
sunnitud mõönma, et kuna Korff ei allu Hansa õigustele ega privilee-
gidele ning ei kuulu Hansasse, siis ei saa ka temalt naelatolli sisse
nõuda.⁹⁴

Järgmisel Valmiera maapäeval 1513. aasta augustis tegi Narva kat-
set laiendada oma kaubanduslikke õigusi. Tallinna saadikud andsid maa-
päevale edasi Narva palve, et tema kaupmeestel lubataks sõlmida han-
sakaupmeestega kaubaühinguid (*selschop*) suhteliselt väikese põhikapi-
taliga.⁹⁵ Teatavasti oli hansakaupmeestel mittehansalastega kaubaühin-
gute asutamine keelatud. Maapäeval jäi asi lahtiseks, peeti tarvilikuks
selle üle aru pidada. Ent juba septembris teatasid Tartu ja Riia, et
Narva palvet ei saavat rahuldada.⁹⁶

Sellega nähtavasti lõppesid tol perioodil Narva iseseisvad katsed
oma kaubanduslikke õigusi laiendada. Järgneva arengu mõistmiseks
tuleb arvestada, et 1514. aasta mais õnnestus hansalinnade (*resp.* Liivimaa
hansalinnade) saatkonnal sõlmida Venemaaga nn. kaupmehe-
rahu.⁹⁷ Selle tulemusena avati taas Novgorodi Peetrikoda, mis aga põhi-
mõtteliselt, Ivangorodi konkurentsi arvestades, ainult halvendas Narva
kaubanduspoliitilist olukorda. Lisaks sellele jõudsid aasta lõpul Liivi-
maale kuuldused, et suurvürst tahtvat anda Ivangorodile laokoha õigu-
sed Narva jõel. Pihkvas ja Oudovas olevat vene kaupmeestele keelatud
oma kaupadega Narva sõita.⁹⁸

Kaks aastakümnet väldanud võitlus Hansa-Vene kaubanduse *na dem
olden* taastamise ja Novgorodi hansakontori taasavamise ümber oli lõp-

⁹² Tallinna Linnaarhiiv (= TLA; praegu Saksa FV *Bundesarchiv*'is Koblenzis), B. D. 8, l. 5.

⁹³ Samas.

⁹⁴ AR III, nr. 53, § 33, 34, lk. 188.

⁹⁵ AR III, nr. 54, §17, lk. 192; § 57, lk. 198; § 89, lk. 201.

⁹⁶ HR III 6, nr. 523, lk. 485—486; Tartu Tallinnale 12. IX 1513; TRKA, f. 230, nim. 1, s. B. D. 2, l. 270; Riia Tallinnale 20. IX 1513.

⁹⁷ Sellest lähemalt vt. Казакова Н. А. Русско-ганзейский договор 1514 г., lk. 557—586.

⁹⁸ HR III 6, nr. 593, lk. 553; Narva Tallinnale 31. XII 1514: ...*tho Plesskou ock thor Woldowe uth geropen sal syn, de Pleskouwer nene gudere sollen tor Narve brengen, besunder tho Iwanegoroth unde sollen myt uns thor waghe nene gudere tholeveren, sollen de myt uns vorkopen unde up Iwanegoroth tholeveren.* Vrd. Lenz, W. Die auswärtige Politik des livländischen Ordensmeisters Walter von Plettenberg bis 1510, lk. 87, kus väidetakse ekslikult, viidates D. Schäferile (Schäfer, D. Einleitung zu Hanserecense III, 6, lk. XI), nagu oleks Ivangorod rahulepinguga tehtud laokohaks, ent lepingus pole Ivangorodi märgitudki. Vrd. ka Esper, Th. Russia and the Baltic 1494—1558, lk. 470.

penud. Saavutatud vormi ja sisu vahele jäi aga püsima ületamatu vastuolu. Kaubanduspoliitiliste jõudude vahekord Ida-Baltikumis oli põhimõtteliselt muutunud. Hansalaste kaubandus venelastega koondus üha enam Liivimaa juhtivatesse hansalinnadesse. Seetõttu oli Novgorodi hansakontor selle taasavamise momendiks kaotanud oma endise tähenduse ja otstarbe. Seda vastuolu mõistsid ka sündmuste kaasaegsed. Seetõttu on arusaadav, miks Novgorodi kontori küsimuse vahetult pärast selle vormilist lahendamist 1514. aasta kaupmeherahuga taas päevakorda tõusis, kuid nüüd juba seoses Narva küsimusega.

(Järgneb.)